

Barbu ȘTEFĂNESCU, *Între pâini*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2012, 645 p.

Lucrarea *Între pâini* constituie ultima contribuție istoriografică majoră a istoricului orădean Barbu Ștefănescu (1953-2013), fost profesor universitar și prorector al Universității din Oradea, un reputat specialist al istoriei rurale în Transilvania. Profesorul Ștefănescu a fost autorul sau coautorul a încă opt lucrări științifice de anvergură dedicate istoriei rurale, între care am putea aminti *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, publicată la Editura Fundației Culturale „Cele trei Crișuri” în anul 1995, *Lumea rurală din Crișana între Ev Mediu și Modern*, apărută în anul 1998 la Editura Universității din Oradea, *Sociabilitate rurală, violență și ritual*, tipărită la aceeași editură în anul 2004. Ultima sa lucrare, care face obiectul recenziei de față, a fost lansată postum în data de 27 martie 2013 în cadrul unei ceremonii de comemorare la care au participat specialiști din întreaga țară, între care putem aminti numele acad. prof.univ. dr. Ioan Aurel Pop, rectorul Universității „Babeș-Bolyai”, prof. univ. dr. Toader Nicoară, prof. univ. dr. Alexandru Florin Platon, prof.univ. dr. Aurel Chiriac etc.

Voluminoasa lucrare a istoricului Barbu Ștefănescu începe cu un argument masiv în favoarea reorientării istoriografice spre lumea rurală, pe motiv că abandonarea acestui subiect de către istoriografia română s-a făcut prematur și încă sunt multe aspecte de cercetat. Titlul lucrării reprezintă denumirea pe care o dădeau țăranii din Beiuș perioadei dintre două recolte, prin termenul *pâne* fiind desemnată hrana rezultată dintr-o mare gamă de cereale păioase (grâu, secară, orz, ovăz). Această perioadă era plină de tensiune pentru indivizi, datorită pericolului ca noua recoltă să nu satisfacă necesitățile de hrană ale noului an. Lucrarea se prezintă ca fiind dedicată acestor actori tăcuți și multă vreme ignorați ai vieții omenești care sunt cerealele ce au constituit baza alimentară a oamenilor în toate epocile istorice și a căror importanță este atestată de numeroase surse istorice (însemnări pe cărți bisericești) sau folclorice. De asemenea, autorul și-a propus să acorde o atenție specială mentalităților colective din lumea rurală, unde fiecare gest legat de procurarea hranei (aratul, semănatul, culesul etc.) era profund ritualizat, practicile magice de sorginte precreștină supraviețuind până în zilele noastre, de cele mai multe ori în paralel cu creștinismul și învățăturile Bisericii.

Intervalul cronologic ales pentru această cercetare este limitat între secolul al XVII-lea și secolul al XIX-lea; între debutul interesului acordat românilor de către autoritățile calvine și mai târziu catolice din Transilvania și schimbările aduse în plan social și mental de desființarea iobăgiei și împrăștierea țăranilor (1854).

Avem în față o lucrare profund tributară Școlii Analelor, autorul dovedind o foarte bună cunoaștere a corifeilor acestei direcții istoriografice. Vom regăsi în paginile acestei cercetări referiri la cei mai importanți dintre ei, precum Marc Bloch, Philippe Aries, Fernand Braudel, Pierre Chaunu, Emmanuel Le Roy Ladurie, Robert Muchembled etc.

Primul capitol, intitulat *Lumea rurală, între istorie și antropologie culturală*, se dorește a fi unul de metodologie, în care regretatul autor a pledat pentru interdisciplinaritatea necesară studiului lumii rurale. Istoricul a propus o nouă denumire pentru demersul său, aceea de *istorie antropologică*, în locul denumirii consacrate de *antropologie istorică*, pentru a exprima mai bine influența evenimentelor de natură politică asupra acestei lumi aparent imobile. Sunt detaliate și foloasele pe care le aduc în această cercetare contribuțiile venite dinspre etnologie (autorul a folosit numeroase astfel de lucrări), sociologie sau antropologie, aceste perspective fiind considerate obligatorii pentru reușita unui demers de acest tip.

Capitolul secund prezintă *satul* românesc *supus presiunii schimbării*, aduse de curentul raționalist al secolelor XVII-XVIII, prin intermediul religiei calvine, ai cărei reprezentanți fac pentru prima dată presiuni asupra autorităților pentru eradicarea „idolatriei” și „superstițiilor” din lumea rurală românească, și ulterior prin autoritățile habsburgice catolice care au încercat să disciplineze religiozitatea românească

în spiritul conciliului de la Trento. În paralel cu modernizarea Transilvaniei, care debutează în secolul al XVIII-lea, are loc și o ofensivă a Bisericii Greco-Catolice contra superstițiilor și ritualurilor precreștine, în tradiția tridentină. La Blaj s-a format o generație de cărturari dedicați emancipării poporului pe cale iluministă (Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Ion Budai-Deleanu), care la rândul ei condamnă ritualismul și magia excesivă din lumea satelor. În ciuda acestor eforturi, a devenit repede foarte clar că Biserica nu a putut constitui unica sursă de autoritate din comunitățile rurale, iar încercările de imixiune a statului în tradiția religioasă a țăranilor s-au lovit de cele mai multe ori de refuzuri violente. Statul a încercat să reglementeze aspecte ale vieții private, precum interzicerea divorțurilor (sub Iosif al II-lea în anul 1786), reforme fiscale pentru creșterea nivelului de trai, încurajarea școlarizării tinerilor etc. Această implicare vine odată cu revalorizarea țăranului de către iluminiști, în care aceștia văd un contribuabil și un om dator să își caute fericirea și împlinirea în lume.

Al treilea capitol prezintă mecanismele rezistenței lumii rurale în fața acestor presiuni, care nu au schimbat multe aspecte legate de viața țăranului. Problema hranei și a perioadei dintre pâini a rămas, după cum a demonstrat autorul, aproape neschimbată. Biserica, deși era văzută de stat ca un agent al său în modernizare, nu reușește să-și asume decât foarte dificil acest rol și într-o mică măsură. Istoricul a demonstrat cât de firavă era granița dintre preot și magician în lumea rurală românească, ceea ce explică păstrarea multă vreme a superstițiilor. Ideea generală a acestui capitol este că elementele de modernitate au pătruns selectiv în comunitățile rurale, în foarte mult timp, fiind nevoie uneori de situații de criză pentru a se materializa (cazul bunăoară al schimbărilor din alimentație).

Al patrulea capitol, *Timp și temporalități*, reprezintă încercarea ambițioasă a istoricului de a clasifica valorile multiple pe care timpul le avea pentru țăranul român al epocii moderne. Sunt surprinse aici fascinante contradicții, precum cea dintre timpul mitic al țăranului, depersonalizat, și timpul istoric, al evenimentelor care îi traversează orizontul. Timpul muncii este pus în opoziție cu timpul festiv al sărbătorilor, pe care statul a încercat să-l ordoneze (sub forma, de exemplu, a reducerii numărului de sărbători religioase la ortodocși de la 73 la 42 între 1675-1700), întrucât însemna o întrerupere a muncilor. Autorul a pus în mod just și *timpul țăranesc* în opoziție cu *timpul seniorial*, demonstrând pe baza unei solide documentații de arhive această concurență între zilele pe care le putea munci în folosul său și cele pe care le datora stăpânului, în sezoanele de vârf ale muncii (la semănat și cules). Acest demers scoate în evidență fragilitatea economică și juridică a țăranului, care făcea imposibilă o autogestiune a timpului. Aceste lucruri se vor modifica încet, în timp, odată cu primele măsuri ale statului de protecție a țăranului, care capătă dreptul de a se plânge de condițiile sale. Cunoașterea drepturilor are loc lent, însă se va vedea o armă eficientă contra abuzurilor.

O dimensiune foarte importantă pe care lucrarea o pune în evidență este cea a grijilor față de viitoarea hrană, care sunt foarte acute în perioada dintre pâini (sau a sudurii). Dependența țăranilor față de pământul pe care îl lucrau era deosebit de mare, iar circulația mărfurilor se făcea cu dificultate în secolele XVII-XVIII, astfel că de cele mai multe ori întregul stoc de hrană al țăranului se găsea pe ogorul său. Principala sa grijă era păstrarea unei părți cât mai mari din recolta precedentă, pentru a nu rămâne fără hrană pentru sine și animalele sale înainte de recolta nouă. Calamitățile naturale puteau fi depășite dacă rămăneau la stadiul de accidente, însă repetarea lor pe parcursul unor ani consecutivi ducea la foamete, marele coșmar al lumii țăărănești, foarte greu de depășit. Autorul a pus foarte bine în evidență acest mecanism de producere a unei catastrofe, studiind creșterile prețurilor la cerealele vitale, rolul condițiilor de mediu, al factorilor politici, luând ca studiu de caz Marea Foamete din anii 1813-1817 (tratată monografic de istoricul Ioan Ciorba).

Perioada sudurii putea fi agravată de epidemii, precum ciurma bubonică (cel mai important flagel până în secolul al XIX-lea, cu mici focare chiar și în timpul Marii Foamete), holera (după 1830), scorbutul, variola etc. Istoricul a arătat în detaliu cum se implica statul în controlul epidemiilor și a acordat o atenție deosebită efectelor pe care acestea le-au avut asupra lumii țăărănești.

Sudura devine mai dificilă datorită creșterii masive de populație care are loc în secolul al XVIII-lea în toată Europa (aspect analizat de autor într-un subcapitol), precum și datorită dificultăților tehnice cu care se confruntau țăranii: culturile dezordonate, plugul rudimentar, dificultatea de a avea un număr suficient de mare de animale de tracțiune, care constituiau o valoare prețioasă, dar erau consumatoare importante și prin urmare un concurent la hrană în perioadele de criză. Aspectele sociale precum dijmă

datorată seniorului putea prelungi sudura, întrucât recolta nu putea fi transportată până după îndeplinirea acestei redevențe (ceea ce lăsa loc la numeroase abuzuri).

Războiul și soldații erau un factor extrem de amenințător pentru țărani, deoarece puteau însemna o secătuire rapidă a resurselor sau creșterea foarte mare a poverii fiscale, ceea ce agrava până la catastrofă situația țăranului. Astfel de exemple sunt numeroase, istoricul ilustrând cu multă erudiție rolul factorului militar în declanșarea Marii Foamete, în contextul războaielor antinapoleoniene. Încartiruirile de soldați cu diverse prilejuri erau o povară grea pentru comunitatea care trebuia să-i întrețină și să suporte un număr mare de abuzuri și stricăciuni ale armatei disciplinate superficial.

Factorii religioși din timpul perioadei dintre pâini sunt analizați cu atenție. Această perioadă presupunea trei posturi anuale: Postul Paștelui, Sâmpetrului și Sântămăriei, care accentuau prin interdicțiile alimentare slăbiciunea fizică a țăranilor. În timpul Marii Foamete, dar și cu alte ocazii, Bisericele românești au trebuit să intervină pentru a ridica unele interdicții alimentare. Posturile duse până la extrem au fost criticate de către unii iluminiști, precum Samuil Micu, însă aceste critici nu au avut ecou în conservatoarea lume rurală.

Al cincilea capitol, intitulat *Muncile sudurii*, trece în revistă activitățile pe care le desfășurau țăranii în funcție de anotimpuri: cele cu caracter artizanal în lunile de iarnă, debutul muncilor agricole primăvara și descrierea lor amănunțită (autorul insistând aici pe ideea că munca agricolă nu este pentru acești oameni o meserie oarecare, ci este percepută ca o relație a lor cu ierarhiile din jur, atât divine cât și seculare). Pe măsură ce se înaintează în timp spre limita superioară a cercetării, autorul realizează că meseriile cu caracter comercial câștigă teren, iar țăranii au devenit tot mai conștienți de utilitatea banilor.

Cel din urmă capitol, *Măsuri de securizare a sudurii*, este de departe și cel mai întins (având peste 300 de pagini) și tratează complexa problemă a adaptării țăranului la rigorile mediului său, ceea ce Fernand Braudel numea *o etică a supraviețuirii*. Acest capitol final începe cu o analiză a agriculturii de subzistență, care includea, pe lângă grâul atât de valorizat pe plan simbolic, și „locotenenții” săi, precum alacul, secara, porumbul, meiul, orzul, ovăzul. Făinile acestor cereale erau amestecate în timpul crizelor, pentru a se obține un nivel caloric cât mai ridicat. Porumbul a fost tot timpul considerat inferior grâului, deși au existat perioade când comunități întregi cultivau în totalitate doar porumb, pentru că nu era supus dijmii. Cultura cartofului s-a introdus cu dificultate datorită puternicelor tabuuri legate de acest aliment subpământean, fiind necesară atât intervenția statului prin ordine, cât și a Bisericii prin circulare. O mare contribuție la generalizarea cultivării cartofului au avut-o evenimentele anilor 1813-1817, când comunități întregi au fost în pericol de a muri de foame și mentalitatea țărănească a devenit mai maleabilă.

Țăranul s-a adaptat la crizele sudurii prin diversificarea alimentației, ceea ce a dus la o mai bună pregătire a organismului său în fața unei crize alimentare. Istoricul Barbu Ștefănescu a consacrat aici un subcapitol diversificării hranei și introducerii legumelor în alimentație. Astfel au apărut ca alimente curente consumate: fasolea, varza, dovleacul și floarea soarelui, fructele uscate ori vinul. Bovinele și ovinele contribuiau la alimentație prin produsele lactate, porcinele reprezentau cea mai mare sursă de carne și grăsime a unei gospodării. Vitele de povară erau cruciale pentru muncile agricole ale țăranului sau pentru robotă, în vreme ce porcii se bucurau de marele avantaj că își puteau lua hrana din natură, vara iarbă și iarna jir, pentru cel din urmă fiind necesară autorizația seniorială.

Autorul a relevat în planul mentalității rurale importanța mare a cumpătărilor, în drămuirea atentă a resurselor gospodăriei pentru a ține cât mai mult. În vederea obținerii de noi venituri, existau câteva metode, precum: practicarea unui meșteșug și vânzarea de produse la târgurile locale, angajarea în manufacturi (istoricul a acordat aici o atenție specială fierăriei de la Briheni), participarea la muncile agricole sezoniere ca salariați agricoli (îndeosebi cei cărora le lipsea pământul). O altă trăsătură a mentalității rurale ținea de o anumită înclinație spre evazionism, precum sustragerea pe cât posibil de la normele de robotă, încercarea de păstrare a cât mai mult din produse, braconajul etc. Această atitudine a fost foarte incriminată de nobili, contribuind la conturarea unor clișee negative despre români.

În lipsa unor plante comestibile în vremuri de foamete, țăranul recurgea la alimente de înlocuire precum cereale insuficient coapte, urzici, hamei, lobodă, ștevie, leurdă. Criza a determinat nu de puține ori și izbucniri de violență asupra convoaielor care transportau cereale sau a unor nobili pe care comunitatea îi considera responsabili de năpasta ivită.

Susținerea spirituală, venită de la Dumnezeu prin intermediul Bisericii, și solidaritatea din comunitate erau reperele în jurul cărora se contura rezistența în fața catastrofelor. Pentru a explica aceste lucruri, autorul a recurs la numeroase lucrări de etnologie, care reconstituie orizontul mental al țăranului și explică atitudinea lui în fața sărbătorilor, dar și față de actele și gesturile ce țin de recoltă: arat, semănat, cules, față de care există tradiții specifice fiecărei zone.

Solidaritatea umană se construia în jurul sărbătorilor și al evenimentelor importante din viața unei familii (nuntă, botez, înmormântare). Apelul lui Barbu Ștefănescu la etnologie a permis reconstituirea acestor solidarități prin revelarea tradițiilor respectate de toți, a complexelor ritualuri ce însoțeau principalele evenimente din viața omului. Istoricul a oferit importante informații asupra formelor de sociabilitate ale tinerilor: ceata de feciori rezervată băieților, cu reguli de funcționare deosebit de complexe și cu un anumit rol juridic, reprezentat de *perindelele* care supuneau opoziției comunității pe cei care au încălcat grav anumite cutume; *goghia* sau *drăgaica* în care se grupau fetele și obiceiul frăților de cruce.

Târgul a devenit o prezență tot mai puternică în viața țăranului odată cu trecerea timpului și cu avansul spre secolul al XIX-lea, reprezentând un loc de întâlnire a țăranilor unii cu alții, dar și cu autoritatea statului.

Lucrarea regretatului istoric Barbu Ștefănescu este solid documentată și aduce o serioasă contribuție istoriografiei române. Pentru facilitarea unei reveniri, cartea conține și un index al toponimelor și antroponimelor, precum și o listă foarte importantă cu unitățile de măsură ale vremii, convertite în cele pe care le folosim astăzi. Autorul a dovedit o foarte bună cunoaștere a bibliografiei temei, atât românești, cât și din alte istoriografii, ceea ce l-a ajutat să stabilească similitudini și deosebiri față de alte spații. Considerăm că această lucrare este un instrument indispensabil pentru o bună cunoaștere a istoriei rurale românești și o recomandăm cu căldură tuturor celor interesați de acest domeniu.

Andrei Faur

Ana Victoria SIMA, *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the Time of the First Vatican Council*, Milano, Vita e Pensiero, 2013, 442 p.

Sunt deosebit de bucuros că am onoarea să prezint cartea doamnei conferențiar Ana Victoria Sima, *Afirmarea identității*, o sinteză privind relațiile Sfântului Scaun cu Biserica greco-catolică românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai exact de la înființarea Mitropoliei unite în 1853 până la cel de-al II-lea Conciliu provincial organizat în 1900. Este o perioadă complexă ce stă sub semnul eforturilor ierarhiei românești de organizare a provinciei unite și de afirmare a identității răsăritene și a tentativelor Scaunului apostolic de a alinia noua provincie la dogmele Conciliului tridentin și la politica centralizatoare și uniformizatoare promovată de papa Pius al IX-lea.

Sunt bucuros pentru că Ana Sima a muncit foarte mult la acest proiect științific, subiectul tezei sale de doctorat, un subiect ambițios care nu s-a mai abordat în istoriografia Bisericii greco-catolice decât secvențial și fără o viziune de ansamblu asupra unei jumătăți de secol din istoria Bisericii unite românești. Cartea, în fapt, este o sinteză a istoriei relațiilor acestei biserici cu Sfântul Scaun în perioada de dinainte, din timpul și de după conciliul Vatican I. Este o sinteză ce valorifică practic tot ce s-a scris despre Biserica greco-catolică românească din această perioadă, despre bisericile orientale aflate în comuniune cu Roma, dar și un bogat material arhivistic descoperit în premieră, cea mai mare parte, în arhivele pontificale, în arhivele din țară ce conservă izvoare relative la Biserica greco-catolică. Documentarea arhivistică este una de excepție, ce conferă originalitate și inedit, este rezultatul multor ani de cercetare în țară sau la Roma, este expresia unui profesionalism desăvârșit ce caracterizează toate publicațiile doamnei Sima, un tânăr istoric ajuns la maturitatea exprimării sale științifice.

Dincolo de valoarea documentării, am reținut concepția și metoda ingenioase, schema clară, logică în care a turnat informația, oferind un elaborat convingător prin demonstrația riguroasă cu care își susține punctele de vedere. Cartea ne prezintă metoda de cercetare, sursele acesteia, bibliografia, pentru ca să înceapă demersul restitativ cu prezentarea ecleziologiei care a stat la baza raporturilor Sfântului Scaun cu bisericile orientale și cele unite, a tendinței suveranului pontif de a le alinia la modelul latin.